

Danuta WALKIEWICZ

Uniwersytet Łódzki

Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej

90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31

danuta.walkiewicz@widzew.net

Przemiany wsi pod wpływem przemysłu na obszarze wiejskiej gminy Zgierz w województwie łódzkim – wybrane aspekty przestrzenne

Changes in the villages under influence of industry
in the rural commune of Zgierz in the Łódzkie Voivodship –
selected spatial aspects

Zarys treści: W artykule podjęto problem roli przemysłu na obszarach wiejskich w przekształceniach wsi w wiejskiej gminie Zgierz położonej w strefie podmiejskiej Łodzi. Przedstawiono ogólną charakterystykę sektora przemysłowego na tle lokalnych uwarunkowań jego rozwoju oraz wybrane aspekty jego oddziaływania na przestrzeń wiejską. Uwzględniono wpływ na środowisko przyrodnicze, zmiany form użytkowania ziemi i zagospodarowania wsi oraz przekształcenia krajobrazu wiejskiego.

Słowa kluczowe: przemysł, przemiany wsi, wiejska gmina Zgierz, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich.

Wprowadzenie

Głównym celem niniejszego opracowania jest przedstawienie przemysłu na obszarze wiejskiej gminy Zgierz i jego wpływu na wybrane aspekty przemian wsi.

Przemysł na terenach wiejskich nie jest zjawiskiem nowym. Już od rewolucji przemysłowej lokowano zakłady produkcyjne na obszarach pozamiejskich, a jeszcze wcześniej, w erze przedprzemysłowej, funkcjonowały w wielu wsiach warsztaty rzemieślnicze zaopatrujące lokalną ludność w potrzebne produkty. Przewagi lokalizacyjne dotyczyły przede wszystkim gałęzi i branż przemysłowych wykorzystujących miejscowe zasoby (Kostrowicki 1976). Należą do nich:

- przemysł wydobywczy, którego istotną cechą jest przymus lokalizacyjny w miejscu występowania surowców mineralnych (kopalnie, żwirownie itp.),
- przemysł materiałów budowlanych bazujący na lokalnych surowcach (np. cegielnie),
- przemysł drzewny związany z eksploatacją pobliskich lasów (tartaki);

- przemysł rolno-spożywczy przetwarzający miejscowe płody rolne (m.in. istniejące we wsiach włościańskich i wielkich majątkach ziemskich młyny, gorzelnie, olejarnie, rzeźnie, czy zakładane w XIX wieku w oparciu o uprawy buraka cukrowego cukrownie.

Tak więc od dawna niektóre wsie obok podstawowej funkcji rolniczej wyposażone były w pozarolnicze funkcje produkcyjne reprezentowane przez przedsiębiorstwa o lokalizacji surowcowej przymusowej lub związanej. Wpływ przemysłu na różne aspekty przemian (rozwoju) wsi jako problem badawczy rozwijany po II wojnie światowej w ramach geografii przemysłu dotyczył głównie terenów uprzemysławianych, gdzie pojawiły się wielkie inwestycje socjalistycznej industrializacji. Wspomnieć można m.in. kompleksowe badania w strefie oddziaływań zespołu górniczo-energetycznego „Bełchatów”, wykonane w łódzkim ośrodku geograficznym (*Zmiany w środowisku...* 1985). Rzadziej zajmowano się obszarami, na których funkcjonowały drobne zakłady wytwórcze. Spadek zainteresowania tymi zagadnieniami w latach 90. XX w. i na początku XXI w. wynikał m.in. ze zjawisk kryzysowych będących skutkiem transformacji systemowej i w efekcie spadku relatywnego znaczenia przemysłu i utraty jego uprzywilejowanej pozycji w gospodarce.

Prezentowane w niniejszym opracowaniu rozważania dotyczące wpływu przemysłu na wybrane aspekty przemian wsi mogą stanowić przyczynek do podjęcia szerszych i pogłębionych badań nad rolą przemysłu w rozwoju i przekształcaniach obszarów wiejskich. Wpisują się one w wątek badań nad przeobrażeniami obszarów wiejskich w Polsce podejmowanych przez geografów i przedstawicieli innych dyscyplin naukowych i poszukiwania skutecznych metod kreowania rozwoju lokalnego i regionalnego. W nawiązaniu do koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich jako skuteczny sposób na zagospodarowanie nadwyżek siły roboczej na wsi i poprawę szeroko rozumianych warunków życia jej mieszkańców rekomendowany jest rozwój przedsiębiorczości (mikro, małych i średnich przedsiębiorstw) w sferze pozarolniczej (Kłodziński 2006, Kamińska 2004). Należy podkreślić, że wielofunkcyjny rozwój wsi stał się strategicznym celem formułowanym w dokumentach planistycznych na szczeblu krajowym, regionalnym, a także lokalnym (Zgliński 2001). Celowe zatem wydaje się podjęcie badań nad skalą, warunkowaniami i skutkami funkcjonowania przemysłu na terenach wiejskich. Ich rozpoznanie poprzez pogłębione studia, obok celów poznawczych, może mieć walory aplikacyjne dla zarządzania rozwojem lokalnym i regionalnym. Zakres oddziaływania przemysłu jest szeroki, dotyczy zarówno sfery przyrodniczej, ekonomicznej, jak i społecznej oraz organizacji przestrzennej osadnictwa. W niniejszym opracowaniu wybrano niektóre aspekty przyrodnicze i przestrzenno-krajobrazowe.

Metody badawcze i materiały źródłowe

Podstawę analizy stanowiły informacje statystyczne dotyczące firm przemysłowych zarejestrowanych w bazie REGON, gromadzone i udostępniane przez GUS w Banku Danych Lokalnych, zweryfikowane w inwentaryzacji terenowej w 2011 r. oraz wywiady kwestionariuszowe przeprowadzone w wybranych firmach oraz wśród mieszkańców badanej gminy. Należy w tym miejscu podkreślić, że baza REGON jest powszechnie wykorzystywana jako źródło informacji o działalności przemysłowej (w tym na obszarach wiejskich) zarówno w opracowaniach naukowych, szczególnie w badaniach porównawczych dotyczących dużej skali przestrzennej, jak i dokumentach o charakterze aplikacyjnym (np. strategiach rozwoju, planach rozwoju lokalnego itp.). Niejednokrotnie już zwracano uwagę, że możliwości interpretacyjne informacji z tego źródła są mocno ograniczone (por. Kamińska 2004). Bardzo często rejestracja firmy ma charakter deklaracyjny, zarówno co do samego faktu podjęcia działalności, jak i jej rodzaju. Ponadto nie ma obowiązku weryfikacji tych deklaracji, jak również zgłaszania zakończenia działalności. W związku z tym zarejestrowana firma, która nie rozpoczęła w ogóle swojej działalności bądź przestała istnieć, formalnie widnieje w rejestrze. Ponadto ze względów praktycznych właściciel(e) często podaje kilka działalności, w tym na przykład produkcyjną, ale prowadzi tylko wybrane. Rozbieżności między liczbą zarejestrowanych a aktywnych firm są często duże. Potwierdza to niniejsze badanie, w którym porównano liczbę podmiotów przemysłowych w 2011 r.: w rejestrze REGON opublikowanych w roczniku statystycznym – 169, w rejestrach działalności gospodarczej prowadzonych w Urzędzie Gminy Zgierz – 98 i zidentyfikowanych w trakcie inwentaryzacji terenowej – 28. Ze względu na specyfikę przedsiębiorstw produkcyjnych, których uruchomienie jest znacznie trudniejsze niż firm usługowych, zwłaszcza tych świadczących usługi podstawowe (handel, transport) dane pochodzące z oficjalnych rejestrów są dużo bardziej zawyżone.

Badaniami szczegółowymi objęto połowę (14) zinwentaryzowanych firm prowadzących działalność przemysłową, uwzględniając kryterium różnicowania branżowego i przestrzennego.

Uwarunkowania dla rozwoju przemysłu w gminie Zgierz

Baza surowcowa

Jednym z klasycznych czynników lokalizacji przemysłu jest baza surowców mineralnych, która jest podstawą rozwoju przemysłu wydobywczego i gałęzi przemysłu przetwórczego wykorzystującego określony surowiec. Badania geologiczne na obszarze wiejskiej gminy Zgierz potwierdziły występowanie bogatych złóż węgla brunatnego i soli w okolicy wsi Rogózno, jednak pozostają one do tej pory

niezagospodarowane¹. Wysadowi solnemu towarzyszą także inne bogactwa naturalne w postaci wód mineralnych i termalnych o dużych walorach balneologicznych, dotychczas niewykorzystywane. Powszechnie natomiast występują złoża surowców budowlanych, takich jak piaski i żwiry, eksploatowane w kilku miejscowościach: Kotowice, Rosanów, Leonardów, Jasionka, Dąbrówka Strumiany i Dąbrówka Wielka (*Strategia...* 2006). Należy również wymienić pokłady gliny, eksploatowanej na potrzeby produkcji cegieł.

Do przyrodniczych zasobów zaliczamy lasy, które dostarczają surowca dla przemysłu drzewno-papierniczego. Wskaźnik lesistości gminy Zgierz w 2011 r. – blisko 29% (BDL) ogólnej powierzchni jest stosunkowo wysoki na tle sąsiednich obszarów.

Dla tradycyjnego przetwórstwa rolno-spożywczego istotne znaczenia ma baza surowców rolnych. Gmina wiejska Zgierz mimo niezbyt korzystnych warunków glebowych (ponad 2/3 stanowią gleby klasy V i VI, resztę gleby klasy IV) pozostaje gminą rolniczą, w której produkcją rolną w 2005 r. zajmowało się ok. 2200 gospodarstw, przeważnie niewielkich, zajmujących ponad połowę ogólnej powierzchni. Zdecydowanie dominuje tu uprawa zbóż, ale występują też sady owocowe oraz typowa dla strefy podmiejskiej produkcja warzyw pod osłonami (w foliowych tunelach i szklarniach). Rozwinięty jest też chów trzody chlewnej, bydła mlecznego oraz drobiu. Ten ostatni nastawiony jest głównie na produkcję brojlerów i jaj konsumpcyjnych (łącznie 23 fermy). Warto wspomnieć, że rozwijają się też nowe kierunki hodowli: strusi, zwierząt futerkowych (szynszyli), koni sportowych. Dokumenty strategiczne gminy podkreślają wysoką jakość wytwarzanych płodów rolnych, w tym uprawianych warzyw dzięki niezanieczyszczonym metalami ciężkimi glebom (*Strategia...* 2006).

Istotnym czynnikiem rozwoju dla wielu gałęzi przemysłu (tzw. wodochłonnych) jest istniejąca sieć wód powierzchniowych. Gmina Zgierz posiada stosunkowo gęstą sieć rzek, szczególnie w jej części wschodniej (Moszczenica, Czerniawka, Dzierżazna, Cisenka i Malina) oraz wiele stawów i innych zbiorników wodnych. Istniejące zasoby wód powierzchniowych aczkolwiek niezbyt duże mogą być potencjalnym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi przemysłu.

Czynnik ekologiczny

Współcześnie w lokalizacji przemysłu coraz większe znaczenie ma czynnik ekologiczny. Przejawia się on w obecności różnych prawnych form ochrony przy-

¹ W latach 2009–2010 przetoczyła się dyskusja na temat podjęcia eksploatacji węgla brunatnego, którym zainteresowana jest Kopalnia Węgla Brunatnego „Adamów”. Mieszkańcy gminy protestowali przeciw planom powstania kopalni i elektrowni, biorąc pod uwagę takie negatywne konsekwencje inwestycji jak:

- wyjałowienie terenu, na którym znajdują się gospodarstwa rolne zajmujące się warzywnictwem i chowem bydła, sady, lasy i działki rekreacyjne,
- powstanie leja depresyjnego, co oznaczałoby zagrożenie dla upraw rolnych i lasów,
- wzrost emisji dwutlenku węgla i pyłów do atmosfery,
- „Praktycznie zdegradowane zostałyby zielone płuca Łodzi, czyli tereny leśne i rekreacyjne” (Wieści gminne, 2010).

rody i wynikających z nich ograniczeń dla działalności człowieka, w tym zwłaszcza dla przemysłu. Oznaczają one bądź całkowity zakaz prowadzenia jakiejkolwiek działalności gospodarczej na chronionym obszarze, bądź możliwość lokalizacji jedynie tych branż i gałęzi, które w ogóle lub w minimalnym stopniu przekształcają środowisko. Na badanym terenie istnieją 4 rezerваты przyrody² zajmujące łącznie powierzchnię ponad 200 ha (BDL GUS). Rola czynnika ekologicznego uwidacznia się również w związku z możliwymi konfliktami natury przyrodniczej, a w dalszej konsekwencji również społecznej i gospodarczej z innymi funkcjami: rekreacyjną, rolniczą, mieszkaniową (rezydencjalną). Dotyczy to w szczególności tzw. przemysłów uciążliwych dla środowiska, których potencjalna lokalizacja bywa źródłem protestów mieszkańców. Wspomniany przykład związany z planami zagospodarowania złóż węgla brunatnego w badanej gminie jest ilustracją takiego oddziaływania.

Położenie w sieci osadniczej i komunikacyjnej

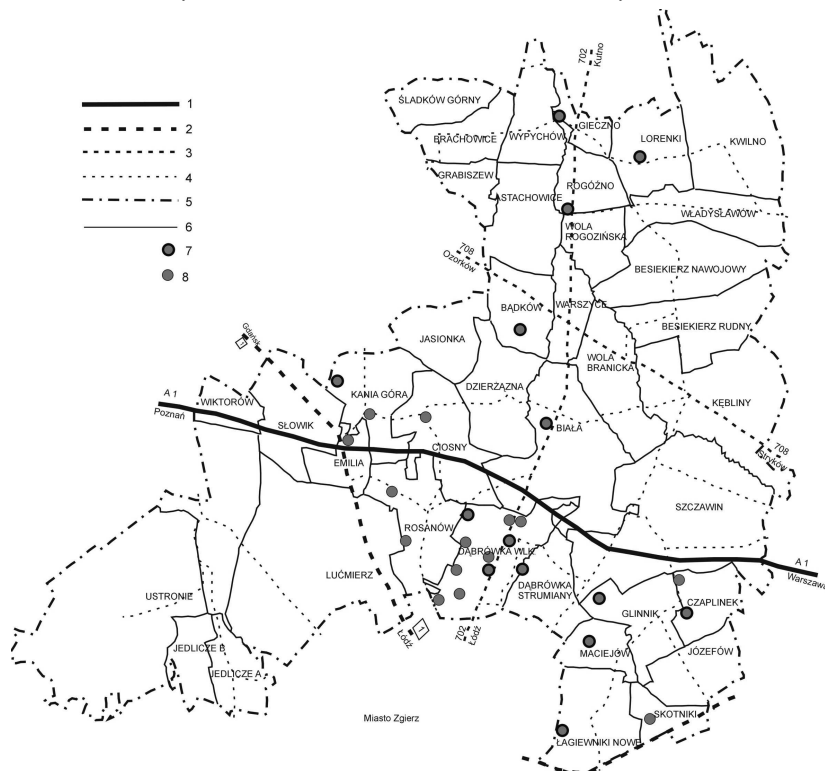
Niewątpliwie jednym z atutów gminy dla rozwoju przedsiębiorczości w sektorze przemysłowym jest jej bardzo dogodne położenie. Gmina wiejska Zgierz położona jest w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym, rozciągając się na północ od Łodzi – ośrodka metropolitalnego i bezpośrednio sąsiadującego z nią Zgierza (w którym zlokalizowany jest urząd gminy oraz starostwo powiatowe). Rozległy rynek zbytu na towary sąsiedniej Łodzi i Zgierza oraz innych ośrodków tego zespołu osadniczego stanowi ważny czynnik sprzyjający lokalizacji przemysłu. Dodatkowo atrakcyjność tej podmiejskiej gminy podnoszą tzw. korzyści deglomeracji przemysłu związane z dostępnością wolnych terenów i niższymi cenami gruntów. Często korzystniejsza staje się też dostępność komunikacyjna w porównaniu z centrum aglomeracji, gdzie niewydolny system transportowy i infrastruktura komunalna stanowią bariery dla lokalizacji nowych inwestycji przemysłowych.

Z racji położenia w centralnej części kraju badany obszar ma niezwykle korzystne położenie komunikacyjne – przez gminę przebiegają dwie drogi o znaczeniu nie tylko krajowym, ale międzynarodowym: południkowo biegnąca droga krajowa nr 1 łącząca Gdańsk z Cieszynem i będąca zarazem częścią szlaku komunikacyjnego Skandynawia-Bałkany oraz oddana do użytku w 2006 r. autostrada A2, która docelowo połączy wschodnią i zachodnią granicę Polski na trasie Świecko-Września-Stryków-Warszawa-Kukuryki. Na badanym terenie zlokalizowane są dwa węzły drogowe: „Emilia” (skrzyżowanie A2 z drogą krajową nr 1) i „Zgierz” (skrzyżowanie A2 z drogą wojewódzką nr 702), umożliwiające połączenie autostrady z pozostałą siecią drogową w gminie.

Analizowana gmina jest jedną z największych w ŁOM i całym regionie łódzkim, obejmuje 69 miejscowości w 40 sołectwach. Biorąc pod uwagę układ sieci transportowej, można wskazać wsie uprzywilejowane pod względem dostępności

² M.in. rezerwat „Ciosny” chroniący unikatowe, wyjątkowo okazałe skupisko jałowców porastających śródładowe wydmy oraz rezerваты chroniące zespoły leśne – dąbrowy świetlistej „Dąbrowa Grotnicka”, grądów: „Grądy nad Lindą” i „Grądy nad Moszczenicą (Zygma i in. 2008).

komunikacyjnej, położone przy drogach wyższej rangi (Rosanów, Dąbrówka Wielka, Biała, Łagiewniki Nowe, Skotniki, Dzierżazna, Kębliny, Rogóźno i Gieczno) i sołectwa znacznie oddalone od głównych dróg i słabo skomunikowane z innymi jednostkami osadniczymi (Ustronie, Kania Góra, Jasionka, Józefów, Śladków Górny, Besiekierz Rudny, Wola Branicka i Wola Rozińska) (ryc. 1).

Ryc. 1. Rozmieszczenie firm przemysłowych w gminie Zgierz na tle sieci drogowej. 1 – autostrada A2, 2 – drogi krajowe, 3 – drogi wojewódzkie, 4 – drogi powiatowe, 5 – granica gminy 6 – granice sołectw, 7 – firmy przemysłowe zbadane, 8 – firmy przemysłowe pozostałe.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Olak, 2011, www.gmina.zgierz.pl

Distribution of industrial firms in the commune of Zgierz in relation to road network, 1 – A2 highway, 2 - state roads, 3 - voivodship roads, 4 – county roads, 5 – commune border, 6 – borders of villages, 7 – investigated industrial firms, 8 – other industrial firms

Source: author's own elaboration on the base of Olak, 2011, www.gmina.zgierz.pl

Tradycje przemysłowe

Do tradycyjnych przemysłów rozwijających się od XIX w. na terenach wiejskich badanej gminy zaliczyć należy zakłady przetwórstwa rolno-spożywczego. Ze źródeł historycznych wiadomo, że licznie reprezentowane były tu młyny wodne,

w których mielono zboże na mąkę. W samej miejscowości Biała w okresie międzywojennym funkcjonowały cztery młyny, a młyn nad rzeczką Moszczenicą w okolicach wsi Wola Branicka słynął z wyrobu doskonałej mąki pszennej i żytniej, którą dostarczano do Łodzi i Zgierza (Wierzbowski 2004). Po II wojnie światowej większość tych obiektów już niewykorzystywanych popadła w ruinę i zniknęła z krajobrazu, ale do dziś kontynuują swoją działalność młyny w Rogóźnie i Bądkowie. Istotny jest fakt, że energia wodna była głównym źródłem energii w I poł. XIX w., toteż w pobliżu młynów lokowano inne zakłady, m.in. tartaki. Inna działalność przetwórcza produktów rolnych była inicjowana przez istniejące na tym obszarze folwarki, m.in. w Lućmierzu (browar i gorzelnia) i Łagiewnikach Nowych (gorzelnia). Wraz z rozwojem przemysłu włókienniczego w Łodzi i innych miastach wyznaczonych na osady fabryczne w I połowie XIX w. ta gałąź przemysłu pojawiła się również we wsiach badanego obszaru, głównie za sprawą właścicieli ziemskich. We wspomnianych już Łagiewnikach Nowych znajdowała się wykańczalnia (apretura) sukna i kortów (grubych tkanin wełnianych), w końcu XIX w. założono też w budynku funkcjonującego tu młyna przędzalnię wełny, którą później przekształcono w szarpalnię szmat. Długą tradycję ma przemysł materiałów budowlanych reprezentowany przez cegielnię we wsi Dąbrówka Strumiany, której początki sięgają 1888 r. (www.cegielniadabrowka.pl). Mimo zmian właścicieli fabryka „Cegielnia Dąbrówka” funkcjonuje do czasów współczesnych.

Czynniki lokalizacji w świetle badań wybranych firm

Analizę obiektywnych czynników lokalizacji przemysłu skonfrontowano z odpowiedziami przedsiębiorców na temat motywów wyboru gminy Zgierz na miejsce lokalizacji ich firm. Okazało się, że decydujące znaczenie miały czynniki subiektywne „miękkie” (wg: Gradów i in. 1995 za Wieloński 2000) – niemierzalne, odnoszące się do sfery psychologicznej i socjologicznej. Najczęściej wymienianymi przesłankami były znajomość obszaru wynikająca z miejsca zamieszkania (43% odpowiedzi) oraz kontynuacja rodzinnych tradycji (14%), która także ściśle wiąże się z miejscem urodzenia lub zamieszkania. Wśród czynników „twardych” związanych ze sferą ekonomiczną najważniejsze znaczenie miała dostępność terenu – możliwość zakupu działki, ewentualnie budynków. Widoczna przewaga miejsca zamieszkania jako czynnika lokalizacji wynika z faktu, iż w zdecydowanej większości są to niewielkie firmy, które nie dysponują rozwiniętym aparatem do zdobywania i wykorzystania pełnej informacji m.in. na temat sytuacji rynkowej, możliwościach kapitałowych czy dostępie do technologii, który mają duże przedsiębiorstwa. Tak więc decyzje lokalizacyjne były tutaj podejmowane zazwyczaj na podstawie indywidualnej wiedzy przedsiębiorcy na temat rynku zbytu, zaopatrzenia czy pracy. A to z kolei wiąże się z najlepszą znajomością miejsca zamieszkania przesądzającą o wyborze tego miejsca na inwestycję.

Ogólna charakterystyka przemysłu w wiejskiej gminie Zgierz

Większość zakładów w obecnej formie organizacyjno-prawnej została założona po 1989 r. i co ciekawe, wszystkie (z wyjątkiem jednej) w latach 90. XX w., a więc w pierwszym okresie transformacji ustrojowej. Są to więc jednostki, które utrzymały się na rynku i mają już stosunkowo długi staż funkcjonowania. Kryzys sektora przemysłowego, przekształcenia własnościowe były impulsem dla rozpoczęcia działalności produkcyjnej na badanym obszarze przez osoby z różnym statusem zawodowym. Byli to pracujący wcześniej w sektorze usług (29%), w sektorze przemysłu (14,5%), rolnicy (14,5%), ale także osoby wcześniej również pracujące na własny rachunek i absolwenci szkół (po 21%).

W strukturze wielkości dominują niewielkie zakłady. Zbadanych 14 firm zatrudnia łącznie 208 osób. Aż 1/3 to firmy jednoosobowe, a tylko dwie zatrudniają powyżej 20 osób („Witmas” – 40 osób, „Consay” – 70 osób).

Struktura gałęziowa i przestrzenna firm przemysłowych w wiejskiej gminie Zgierz

Analiza rozmieszczenia firm przemysłowych wskazuje na ich koncentrację w południowo-wschodniej części badanej gminy (ryc.1). Absolutnym liderem jest sołectwo Dąbrówka Wielka, w którym funkcjonuje aż 10 zakładów. Wynika to z wielu czynników: bliskość Łodzi i Zgierza (rynek zbytu), dogodne położenie komunikacyjne (większość zakładów w Dąbrówce położonych jest przy głównej trasie przebiegającej przez sołectwo – drodze wojewódzkiej nr 702, albo w jej niedalekim sąsiedztwie), tradycje przemysłowe. Strefę tę uzupełniają sołectwa położone na południowy wschód: Dąbrówka Strumiany, Czaplinek, Glinnik, Maciejów, Łagiewniki Nowe, Skotniki oraz leżące na północny zachód od Dąbrówki: Rosanów, Ciosny, Emilia i Kania Góra. W wymienionych wsiach występuje najczęściej tylko jeden podmiot gospodarczy należący do sektora przemysłowego. Na północ od tej strefy działalność produkcyjna występuje rzadko, jedynie w większych wsiach położonych wzdłuż wspomnianej drogi 702 w kierunku Kutna. Przemysłu pozbawione są południowo-zachodnie krańce gminy, w których występują tereny leśne i rezerваты przyrody oraz rozwinęła się funkcja letniskowo-wypoczynkowa (Jedlicze, Grotniki, Ustronie).

Struktura gałęziowa firm jest zróżnicowana, aczkolwiek relatywnie wyższy udział mają przemysły spożywczy i drzewny. Przemysł spożywczy, bazujący na produkcji rolniczej, reprezentowany jest przez młyny, które od dawna wpisane są w tradycje przemysłowe gminy Zgierz, a produkowana w nich mąka jest wykorzystywana m.in. do produkcji pieczywa w dwóch pobliskich piekarniach oraz zakład przetwórstwa mięsnego i zakład produkcji olejów jadalnych. Mający również długie tradycje przemysł drzewny to głównie zakłady stolarskie produkujące meble. Na podkreślenie zasługuje obecność firm przemysłu lekkiego, który przez dłu-

gie lata był główną specjalnością Łódzkiego Okręgu Przemysłowego. Są to przede wszystkim zakłady odzieżowe (produkcja wyrobów pończosznich i skarpetkowych, dodatków do odzieży). Poza tym w strukturze gałęzowej występują przedsiębiorstwa zaliczane do przemysłu elektromaszynowego, chemicznego i mineralnego (firmy produkujące materiały budowlane: cegłę, masę betonową i wyroby z betonu). Wymienione grupy gałęzi zalicza się do przemysłu przetwórczego. Przemysł wydobywczy ogranicza się do dwóch podmiotów zajmujących się eksploatacją kruszyw naturalnych.

Oddziaływanie przemysłu na środowisko przyrodnicze

Jedną z konsekwencji rozwoju przemysłu na obszarach wiejskich są przeobrażenia systemu przyrodniczego, niestety w większości niekorzystne. Negatywne skutki oddziaływania przemysłu na środowisko spowodowane całą procedurą procesu produkcji obejmują: zanieczyszczanie wód powierzchniowych i podziemnych oraz powietrza atmosferycznego, emitowanie uciążliwego hałasu, nadmiernego ciepła, degradowanie gleby (np. zatrucie toksycznymi substancjami), zmiana szaty roślinnej i układów przyrodniczych, obniżenie ich żywotności i zdolności produkcyjnych. Z badań przeprowadzonych na potrzeby Gminnego Programu Ochrony Środowiska dla wiejskiej gminy Zgierz wynika, iż negatywny wpływ przemysłu nie jest tutaj duży dzięki niewielkiej liczbie zakładów szczególnie uciążliwych dla środowiska przyrodniczego.

Jednym z negatywnych skutków są zmiany rzeźby pod wpływem eksploatacji surowców mineralnych, m.in. gliny, w postaci licznych wyrobisk. Dotyczy to w szczególności cegielni Dąbrówka. Niekorzystne skutki eksploatacji obejmują wszystkie elementy środowiska, ponieważ zmiany morfologii przyczyniają się do kolejnych niebezpieczeństw związanych z przekształcaniem stosunków wodnych, zanieczyszczeniem wód powierzchniowych i podziemnych, degradacją szaty roślinnej. Z tego powodu rekomendowana jest rekultywacja wyrobisk, aby przywrócić wartości przyrodnicze obszaru (*Gminny Program...* 2004).

Zanieczyszczenie powietrza w gminie Zgierz nie jest zbyt duże, jednakże zakłady przemysłowe, obok transportu, lokalnych kotłowni i indywidualnych palenisk, należą do największych emitorów zanieczyszczeń. Znaczne ilości pyłów i gazów (głównie SO_2 i NO_2), posiadając stosowne zezwolenia lub dokonały zgłoszenia, wprowadzają firmy: „Tripol” z Glinnika (urządzenia techniczne do produkcji obuwia), Cegielnia Dąbrówka (piece do wypalania cegły) oraz lokalne kotłownie. Zwiększony ruch pojazdów do i z zakładów przemysłowych to kolejne źródło zanieczyszczenia atmosfery. Z badań wynika, że większość firm prowadzi produkcję na małą skalę lub produkcję, która prawie nie zanieczyszcza środowiska i nie ma potrzeby zastosowania jakichkolwiek środków w celu zminimalizowania negatywnego oddziaływania na jego elementy. Większe przedsiębiorstwa, które przyczyniają się do zatrutowania powietrza, podjęły działania w celu jego ograniczenia: zastosowano specjalne osadniki i odpylacze („Cegielnia Dąbrówka”), zakupiono nowe samochody, które wydalają mniej spalin („Junikost”), zmodernizowano kotłownię („Stolbryt”). W celu ograniczenia zanieczyszczeń gleb i wód

kilka firm zainwestowało we własną oczyszczalnię (Piekarnia w Giecznie, „Witmas”, „Consay”), wprowadzono też segregację odpadów („Sapo”).

Zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym obszarów wiejskich pod wpływem przemysłu

Antropizacja krajobrazu przejawiająca się m.in. zmianami form użytkowania ziemi, przekształceniami siedlisk to kolejny efekt funkcjonowania przemysłu na terenach wiejskich.

Widocznym aspektem zmian w przestrzeni wsi na skutek lokalizacji działalności przemysłowej jest pojawienie się specyficznego typu zabudowy. Z przeprowadzonych badań wynika, że funkcjonujące zakłady produkcyjne w większości przypadków skorzystały z istniejących wcześniej zasobów lokalowych, przejmując budynki po wcześniej działającej firmie w drodze zakupu lub sukcesji rodzinnej (43%), bądź dokonując adaptacji pomieszczeń gospodarczych (najczęściej był to garaż, piwnica, pokój w domu). Jedynie w około 1/3 przedsiębiorstw wybudowano od podstaw pomieszczenia dla firmy. Zakres zmian fizjonomicznych w postaci nowych obiektów inwestycyjnych był więc stosunkowo mały. Obiekty użytkowane przez badane firmy są z reguły niewielkie. Zdecydowana większość funkcjonuje w jednym budynku lub jego części, zajmując powierzchnię poniżej 600 m². Tylko cztery firmy posiadają większe obiekty; przoduje pod tym względem firma Consay użytkująca 3 budynki o łącznej powierzchni ponad 3,5 tys. m².

Rozpatrując skalę wielkości zmian w zagospodarowaniu powierzchni, należy również uwzględnić rozmiar całego obszaru zajmowanego przez przedsiębiorstwo przemysłowe. Połowa zbadanych podmiotów prowadzi swoją działalność na działkach o funkcji mieszkaniowej: pięć z nich w oddzielnych budynkach na działce siedliskowej, dwa zaś zajmują część budynku mieszkalnego. Biorąc pod uwagę typ zabudowy na wspomnianych działkach, tylko dwie firmy zlokalizowane są w obrębie zabudowy zagrodowej związanej z działalnością rolniczą, pozostałe pięć reprezentuje typ podmiejski z domem i pomieszczeniem gospodarczym przekształconym w halę produkcyjną. Pozostałe zakłady zajmują całe odrębne działki i to one najbardziej zaznaczają swoją obecność w krajobrazie wiejskim, wprowadzając zmiany w zagospodarowaniu o największej skali przestrzennej (od 30 do 75 arów). Największą powierzchnię, około 2 ha, zajmuje Cegielnia Dąbrówka, na terenie której oprócz budynków (hala produkcyjna, biuro, magazyny) otaczających dziedziniec, znajduje się obszar eksploatacji surowca do produkcji gliny. Zakład ten, jak wspomniano wcześniej, funkcjonuje ponad 100 lat, jakkolwiek w aktualnej formie – jako prywatna firma – działa od 1994 r. po 10-letniej przerwie. Obecny właściciel zakupił wówczas zakład wraz z istniejącymi budynkami. Podobna sytuacja dotyczyła firm „Tripol”, „Consay”, „Junikost”. Inwestycjami typu *green field* są zakłady „Stolbryt” (produkcja mebli) i „Witmas” (zakłady przetwórstwa mięsnego).

W badaniach uwzględniono również zaangażowanie firm przemysłowych w rozwój infrastruktury technicznej terenu. Okazało się, że tylko trzy przedsię-

biorstwa podejmowały działania w tym zakresie, współfinansując inwestycje niezbędne z punktu widzenia interesów ich samych, ale również ważne dla społeczności lokalnych. Było to: utwardzenie nawierzchni dróg dojazdowych do zakładów (Dąbrówka Wielka i Biała) i budowa odcinka kanalizacji (Łągiewniki Nowe). Ze względu na lokalizację większości przedsiębiorstw przy ważniejszych arteriach komunikacyjnych nie było potrzeby budowy nowych dróg dojazdowych.

Przemiany krajobrazu wiejskiego pod wpływem przemysłu

Pojęcie krajobrazu jest niezwykle złożone i stosowane w różnych znaczeniach w obrębie samej geografii, ale także w innych naukach i w potocznym rozumieniu. Nie wdając się w dyskusję, na potrzeby opracowania przyjęto definicję stosowaną m.in. w architekturze krajobrazu traktującą krajobraz jako fizjonomię środowiska składającego się zarówno z elementów przyrodniczych, jak i antropogenicznych.

Tradycyjny krajobraz wiejski kształtował się na przestrzeni wieków i ulegał przeobrażeniom pod wpływem rozwoju cywilizacyjnego, zmian stosunków społeczno-gospodarczych i prądów estetycznych. Najczęściej kojarzony jest jako zwarta zabudowa zagrodowa występująca w wielu regionalnych odmianach (np. budownictwo podhalańskie, kaszubskie, mazurskie) wzniesiona na swobodnym planie, bogata w zielen, a w tle mająca otwarte przestrzenie upraw rolnych z zadrzewieniami pasmowymi i lasami na linii horyzontu. Reprezentuje typ krajobrazu kulturowego harmonijnego. Intensywna żywiolowa XIX-wieczna industrializacja i urbanizacja wprowadziły nowe agresywne elementy w przestrzeni wsi, prowadząc w wielu obszarach do degradacji krajobrazu naturalnego.

Zakładając, że obiekty przemysłowe stanowią „obcy” dla obszarów wiejskich element, podjęto próbę oceny stopnia ich dopasowania do zastanego krajobrazu wiejskiego. Jednym z aspektów jest położenie zakładów w istniejącej strukturze przestrzennej zabudowy wsi. Na badanym obszarze można wyróżnić trzy typy układów:

- 1) integrowane – wkomponowane w zabudowę wiejską, reprezentowane przez niewielkie, często jednoosobowe firmy prowadzące produkcję w zaadaptowanych pomieszczeniach gospodarczych lub mieszkalnych,
- 2) związane – położone na krańcu zabudowy (na początku/końcu) w jej bezpośrednim sąsiedztwie: („Sapo”, „Consay”, „Tripol”),
- 3) izolowane – położone na peryferiach wsi, na terenach niezabudowanych wśród pól i lasów („Stolbryt”, „Witmas”, „Junikost”, Cegielnia).

W kategoriach estetycznych istotne znaczenie ma forma architektoniczna budynków, ich stan techniczny, a także zagospodarowanie otoczenia. Pomijając podmioty na działkach mieszkalnych, zabudowa przemysłowa, w większości przypadków pochodząca sprzed 30 lat lub wcześniejsza, nie odznacza się wyszukаныmi formami brył, najczęściej są to murowane parterowe hale, typowe dla przemysłów tradycyjnych, gdzie podstawowe znaczenie mają wartości użytkowe i niskie koszty budowy. Niestety stan techniczny i zagospodarowanie otoczenia też pozostawiają

wiele do życzenia. Na tym tle pozytywnie wyróżniają się firmy: Stolbryt, Junikost, Witmas i piekarnia w Giecznie z urozmaiconymi bryłami pomieszczeń biurowych, zadbanymi estetycznymi elewacjami i uporządkowanym otoczeniem.

W wizualnym odbiorze krajobrazu istotną rolę pełnią budowle towarzyszące, które ze względu na swoją formę i przede wszystkim wysokość stanowią akcenty i dominanty krajobrazowe. Są to widoczne z daleka obiekty, takie jak komin Cegielni, infrastruktura towarzysząca produkcji betonu w zakładzie Junikost czy wysoka żelazna konstrukcja młyna w Bądkowie.

Wnioski

1. Analizowana gmina wiejska Zgierz reprezentuje specyficzny typ obszaru wiejskiego położonego w strefie podmiejskiej dużego miasta, w której zjawisko wypierania działalności rolniczej pod wpływem różnych procesów zachodzi od dłuższego czasu i przebiega na ogół bardzo intensywnie. Jedną z funkcji wkraczających na te tereny jest funkcja przemysłowa. Położenie w ŁOM w bliskim sąsiedztwie ośrodka metropolitalnego i doskonałe położenie w sieci transportowej o zasięgu krajowym (międzynarodowym) i regionalnym jest jednym z czynników ułatwiających rozwój przemysłu. Jego współczesna struktura gałęziowa uwarunkowana jest przede wszystkim lokalnymi zasobami (surowce mineralne, płody rolne, zasoby wodne i leśne) oraz historycznymi tradycjami przemysłowymi na tym obszarze. W strukturze wielkościowej dominują mikro i małe przedsiębiorstwa o charakterze rodzinnym, ale działają też zakłady produkcyjne średniej wielkości.

2. Z uwagi na małą skalę produkcji negatywne oddziaływanie na środowisko przyrodnicze większości firm jest niewielkie. Większe przedsiębiorstwa wpływają przede wszystkim na zanieczyszczenie powietrza, emitując do atmosfery szkodliwe substancje, gazy i pyły, które pośrednio przyczyniają się do zanieczyszczenia gleb i wód. Największe przekształcenia wiążą się z działalnością wydobywczą surowców skalnych powodującą zmiany w rzeźbie terenu w postaci wyrobisk i w konsekwencji wpływającą również na inne elementy środowiska. Badania przeprowadzone w firmach wskazują, że podejmowane są działania w celu zminimalizowania szkodliwego wpływu na środowisko.

3. Przemysł funkcjonujący na terenie badanej gminy zaznacza się jako kreator przekształceń form użytkowania ziemi i zabudowy. Występują tu dwie formy przekształceń działek:

- a) z wykorzystaniem istniejącej zabudowy:
 - na działce siedliskowej – adaptacja części budynku mieszkalnego lub budynku gospodarczego;
 - na działce (po) przemysłowej – zakup ziemi wraz z budynkami i ich ponowne zagospodarowanie;
- b) zagospodarowanie działki poprzez nowe inwestycje budowlane.

Z badań wynika, że dominowała zmiana funkcji budynków, rzadziej powstawała nowa zabudowa przemysłowa. W skali całej gminy i poszczególnych wsi

zasięg przestrzenny zmian był stosunkowo niewielki, biorąc pod uwagę wielkość działek zajętych przez firmy przemysłowe i ich przestrzenne rozmieszczenie. Nie uwzględniając działek siedliskowych, ich wielkość wynosiła od 30 do 70 arów, największa 2 ha.

4. W kategoriach krajobrazowych przeobrażenia wiążą się z wprowadzeniem do tradycyjnego krajobrazu wiejskiego „obcej” zabudowy przemysłowej. Kanwę krajobrazu, na który składają się poszczególne widoki stanowi układ przestrzenny zabudowy wiejskiej i usytuowanie w stosunku do niej zabudowy przemysłowej. W badanej gminie wyróżniono trzy układy: zintegrowany, związany i izolowany. Pierwszy z wymienionych typów najbardziej łagodnie wpisuje się w zastany krajobraz. Natomiast dwa pozostałe wyraźnie zaznaczają się w przestrzeni poszczególnych wsi, zajmując nieproporcjonalnie większe działki z odmiennym typem zabudowy, a wraz z budowlami towarzyszącymi (kominy, wysokie żelazne konstrukcje) stanowią dominanty lub akcenty krajobrazowe. Ważne dla wizualnego odbioru cechy, takie jak forma architektoniczna budynków, ich stan techniczny i zagospodarowanie otoczenia nie wyglądają najlepiej. Obniża to wartości estetyczne krajobrazu dla lokalnych społeczności oraz osób z zewnątrz i z pewnością nie tworzy atmosfery miejsca sukcesu, które przyciągnęłyby potencjalnych inwestorów.

Literatura

- Gminny Program Ochrony Środowiska dla gminy Zgierz. Załącznik nr 1 do Uchwały nr XXII/211/04 Rady Gminy Zgierz z dnia 26 sierpnia 2004*, Wójt Gminy Zgierz, Zgierz,
- Kamińska W., 2004, *Przedsiębiorczość osób fizycznych na obszarach wiejskich w 2003 roku*, [w:] E. Pałka (red.), *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, 5, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 35–45.
- Kłodziński M., 2006, *Rola rolnictwa i pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich. Wieś wielofunkcyjna*, [w:] M. Kłodziński, W. Dzun (red.), *Rolnictwo a rozwój obszarów wiejskich*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Wydział Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej Akademii Rolniczej w Szczecinie, Warszawa.
- Kostrowicki J., 1976, *Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. Zagadnienia badawcze i planistyczne*, *Przegląd Geograficzny*, 48, 4, s. 601–611.
- Olak E., 2011, *Wpływ przemysłu na rozwój obszarów wiejskich na przykładzie gminy Zgierz*, maszynopis pracy magisterskiej wykonanej w Katedrze Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ promotor: D. Walkiewicz.
- Strategia Rozwoju Gminy Zgierz na lata 2006–2013, Załącznik do uchwały Nr XLII/349/06 Rady Gminy Zgierz z dnia 19 stycznia 2006*, Zgierz
- Walkiewicz D., 2001, *Przemysł* [w:] S. Liszewski S. (red.), *Zarys monografii województwa łódzkiego. Funkcja regionalna Łodzi i jej rola w kształtowaniu województwa*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 251–278.
- Wieloński A., 2000, *Geografia przemysłu*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

- Wierzbowski M., 2004, *Korzenie gminy Zgierz*, Urząd Gminy Zgierz, Zgierz.
- Wieści gminne, 2010, <http://niedlakopalni.blog.onet.pl/wiesci,gminne,2,ID364552845,n>
- Wójcik M., 2009, *Zmiany funkcji gospodarczych obszarów wiejskich województwa łódzkiego (1999–2007)*, [w:] E. Rydz, R. Rudnicki (red.), *Procesy przekształceń przestrzeni wiejskiej*, Studia Obszarów Wiejskich, 17, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 213–230.
- Zgliński W., 2001, *Wizje, koncepcje, strategie obszarów wiejskich i rolnictwa w Polsce*, [w:] J. Bański (red.), *Wieś i rolnictwo u progu Unii Europejskiej*, Studia Obszarów Wiejskich, 1, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 85–98.
- Zmiany w środowisku przyszłego Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego*, Wyd. PWN-Wyd. UŁ, Warszawa – Łódź, 316 s.
- Zygma A., Bijak B., Kuształ M., Solle P., 2008, *Między Bzurą a Nerem. Przewodnik turystyczny*, Parzęczew, Zgierz, Wartkowice, Dalików, Łęczycza.

Summary

The article discusses the problem of the role of industry in rural areas in transformation of the villages in the commune of Zgierz located in the suburban area of Łódź. The paper encompasses general characteristics of the industrial sector in the light of local conditions of its development and selected aspects of its influence on the rural space. The impact on the natural environment, changes in forms of land use and the transformation of the rural landscape have been considered.

Contemporary branch structure is primarily determined by the local resources (mineral, agricultural, water and forests) and historical industrial tradition in the area. Industry operating within commune's area is a stimulus for transformations of land use forms and building. Research shows that prevailing change was related to the function of buildings. Changes are also associated with the appearance of 'foreign' industrial building in the traditional rural landscape. Taking into account location of industrial building in relation to the plots in the studied area three systems are distinguished: integrated, connected and insulated.